

ղեցին կոչուել է Պղնձահանաց Աստուածածին» (Արձագանք, 1888, էջ 101):

Եկեղեցւոյ ճակատին վրայ գրուած է «Կաման Աստուծոյ եւ Յորդանան շինեցի զեկեղեցիս ի թվ. ՈՂ. յիշխանութեան Աւագին՝ ողորմութեամբ Պղնձահանաց Աստուածածնին եւ ի առաջնորդութեան Պետրէի եւ տէր Համազասպայ, որք երկրպագէք յիշեցէք յաղաթս ձեր զՄխիթարն... եւ զՅորդանան...» (Արձագանք, 1888, էջ 363-ճմմտ. եւ Արցախ, էջ 363—364, որ աւելի լաւ եւ ճոխ ընթերցուած եւ ուրիշ արձանագրութիւններ ալ ունի): Հետեւաբար վանքին հիմնադիրն է Աւագի օրով (ՈՂ—ՈՂԶ թուականներուն) Յորդանան:

13. ՋՈ(Ի)ԵՏԱԿ ՎԱՆՔԵՐԸ (Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ Ս. ՊԵՏՐՈՍԻ ՎԱՆՔԵՐԸ)

Կը գտնուին Պօղոս քիլիսա զիւղի արեւմտեան կողմ երկու առուակներու մէջ ինկած անտառապատ հովիտի մը գոգը եւ շինուած են իրարու մերձ:

Արեւելեան վանքը, որ արձանագրութիւններու համաձայն Ս. Գրիգոր կոչուած է, կառուցուած է չորս կամարներու վրայ, որոնց զլիւսն բազմած է կաթուղիկէն: Ունի աւագ խորան մը, չորս փոքր խորան, ութ լուսամուտ, երկու խորհրդարան, երկու ճգնարան, 9-78 մ. երկարութիւն եւ 7-57 մ. լայնութիւն: Երկու վերին եւ փոքր խորաններն եւ ասոնց ժողովրդահասցեաց երեսները զարդարուած են գեղեցիկաքանդակ խաչերով: Այժմ կաթուղիկէն ամբողջապէս խոնարճած:

Վանքին հարաւային կողմը (արտաքուստ) արձանագրուած է՝ «Կաման Աստուծոյ եւ Տալիթայս միաբանեցայ սուրբ Գրիգորին, միաբանքս ետուն ա. պատարագ ի տանի Ծառագարդին, կատարելքն աւրճնին յԱստուծոյ»:

Աւագ խորանին հիւսիսային ներքին կողմը կայ՝ «Այս իմ զիւր է Բէկիս եւ Բարինիս, որ գնեցաք զաջոյ խորանս, հանապաղ մեզ պատարագ, կատարելք գրոյս աւրճնին յԱստուծոյ»:

Երկրորդ վանքը արեւմտեան կողմն է եւ կոչուած Ս. Պետրոս, մինչ եկեղեցին Ս. Աստուածածնի նուիրուած: Տաճարն ունի երկու փոքր եւ աւագ խորան մը, չորս լուսամուտ, գուռ մը եւ 8-62 մ. երկարութիւն եւ 6-40 մ. լայնութիւն:

Դրան ճակատակալ քարին վրայ գրուած է՝ «ՈՄԱ. Հայոց... ամիրութեան Լաչայի ի տէրութեան... խանին եւ Հայրապետ առաջնորդ ուխտիս, որ կոչի Պետրոսի վանս, շինեցի զսուրբ Աստուածածնին եւ յուսով կարգեցի զճարակարգ(ի)ն Բ. խորանն ինձ պատարագ առնել եւ Ա. իմ եղբարն Շմաւոնին¹¹»:

Հիւսիսային փոքր խորանին դրան վրայ՝ «Ի թվ. ՈՄԶ. եւ Մայրացեալս շինեցի զխորանս ի հալալ արդեանց իմոց եւ առաջնորդ սորա ետուն ի տարուին... ժամ Տեառնընդառաջին»:

Հարաւային փոքր խորանին դրան վրայ՝ «Յայսմ խորանի ա. ժամ ի տանի սուրբ Սարգսին՝ Սարգսին արացեան, զի նորա արգեամբք շինեցաւ խորանս...¹²»:

«Վանքերիս շուրջն լի է գերեզմաններով: Միաբանից սենեակներն շինուած են եղել գետնափոր, վիճափոր եւ փայտեայ: Իսկ շրջապարիսպի հետքերն անգամ անկարելի եղաւ գտնել» (Արցախ, էջ 361—363-ճմմտ. եւ Մշակ, 1911, թ. 181):

14. ՍԱՄՍՈՆԻ ՎԱՆՔԸ

Խնձորկուտի ձորի մէջ: Տախարակ վայրի մը վրայ: Փոքր է «վանքս՝ որ ներսեց խաչածե է, ունի կաթուղիկէ, աւերակ խուցեր եւ հանգստարան» (Արցախ, էջ 381):

(Վերջ) Ը. Ը. ՈՍԿԵԱՆ

¹¹ Այս արձանագրութիւնը Գալիկեան կը կարգայ՝ «Ի հայրապետութեան սուրբ ուխտիս որ կոչի Պետրոսի վանս, շինեցի զսուրբ Աստուածածնին եկեղեցիս եւ կարգեցի զճարակարգն Բ. խորանն ինձ... ա. իմ եղբարն Շմաւոնին. զամեն եկեղեցիս մեծ աղվան» (Արձագանք, 1888, էջ 101): Արդէն Ջալալեանի, Գալիկեանի եւ Բարխուդարեանի արձանագրութիւններու ընթերցումներու մէջ եւ այն ստէպ ըստական մեծ տարբերակներ կան:

¹² Գալիկեան հետեւեալ արձանագրութիւններն ալ ունի՝ «Յատուր տանի Վարապայ խաչի Ա. ժամ Մխիթարայ առնեն, ով խափանէ զատապարտեցի յԱստուծոյ»: — «Կաման Աստուծոյ եւ Մրուան միաբանեցայ Ս. Աստուածածնին եւ ետուն ընծայ եւ Յորդանան եւ ինձ Բ. ժամ պատարագ ի տանի սորոյ իսախին Ա. ինձ եւ Ա. Լեբանցին անխափան» (Արձագանք, 1888, էջ 101):

Այսքան է այս վանքերու մասին մեր ծանօթութիւնը: Յորդանան՝ առաջնորդ ըլլալու է: Բարխուդարեանի արձանագրութեան մը ընթերցումին համեմատ՝ ուրիշ առաջնորդ մըն է՝ Հայրապետ (ճմմտ. վերջ):

ԹԱԳԷՈՍ Վ. ԿՈՂՈՆԻՇՅԻ, ԹՈՒՍԸԹԵՑԻ ԵՒ ԹԱԳԷՈՍ ԵՐԷՑ ՍԵՐՇՍԵՑՅԻ ՏՇՂԸՍՇՆԵՐ

1.

ԹԱԳԷՈՍ Վ. ԿՈՂՈՆԻՇՅԻ (ԹՈՒՍԸԹԵՑԻ) ԸՂԵԿԵՐՏ ՄՇՂԸՍՇԻՆ Վ. ԳԵՐՋԵՆԵՑՅԻՈՑ ՏՇՂԸՍՇՆ (ԺԶ. ԳՇՐ)

Կողոնիս ուշ ժամանակի Շապին Գարահիսարն է, այսպէս կոչուած պաղլեղի հանքէն, որ կը գտնուէր քաղաքին մերձաւորութեան (ճմմտ. Պոնտական ուսումնասիրութիւնք, էջ 301 եւ շար.): Քաղաքս ունեցած է ի հնուց հայ բնակչութիւն: Այս տեղ ծնած է Թաղէոս, այս պատճառով ալ կրած է իրրեւ մականուն Կողոնիացի: Իր ծնողաց անունները ծանօթ չեն: Մնուողը կարելի է դնել իր 1500ին: Իր կեանքէն ունինք հետեւեալ գծերը:

1521ին գտնուած է Երզնկա եւ կազմած Յայսմաուրք մը: Երբ Մաղաքիս Վ. Դերջանեցի կը վերադառնայ հայրենիք եւ կը սկսի դասախօսել, Թաղէոս կ'աշակերտի իրեն: Մաղաքիս կը յիշէ 1531ին իր աշակերտներու թուին մէջ «տէր Թաղէոսը», առանց մականունի:

1534 տարւոյն կը գրէ. «Ես Թաթէոս վարդապետս Կղնցի (կարգա՝ Կողոնիացի) ի թվ. 22Գ. գնացի յԵրուսաղէմ. եւ ի Հալապ գնացի զԱրարածոց գիրքս յիշատակ ինձ եւ իմոցն յիշողացն» (Աճառեան, Յուց. Թաւրիզ, էջ 26բ):

1548ին «Թաղէոս Վ. Կողնցի» (Կողոնիացի) կը կազմէ Աւետարան մը (գրուած 1471). «Ի թվին 2ԽԷ. յորժամ Կարմիր կտակն այրեց ի յԵրզնկէն մինչեւ ի Խնուզ եւ շատ գաւառ այրեցաւ» (Ձեռ. Լազարեան ձեմարանի, թ. 26):

1562ին Ղազար գրիչ կ'օրինակէ յԵրզնկա Մաշտոց մը, ուր կը խնդրէ յիշել «եւ գուսուցիչն իմ զԹաթէոս բարունի վարդապետն, զի բազում աշխատանս կրեաց ընդ իս եւ ես անմիտս ոչ կարացի ուսանել լաւ» (Կարին, Արձնեան Վարժարան, թ. 36. Յուց. Քօսեան, անտիպ):

Այս Կողոնիացին է, որ նուիրած է իր ուսուցչին՝ Մաղաքիս Դերջանեցւոյ «Անձինք» մը, որ ընծայական մըն է, ներկայացուած հաւանօրէն վարդապետական աստի-

ճանի ստացումին նախօրեակին, իր 1532ին: Ասկէ վերջն է, որ Թաղէոս վարդապետ ուխտաբան կ'ըլլայ Երուսաղէմ: Վերադարձին թէ ո՞ր հաստատուեցաւ եւ իր դասարանը ո՞ր բացաւ, չէ վկայուած: Ան կենդանի էր 1562ին. Ղազար Երզնկացի, իր աշակերտը, որ իրրեւ սարկաւազ ձեռնարկած էր Մաշտոցի օրինակութեան, աւարտած է զայն ի քահանայութեան Երզնկա: Ասկէ չենք կրնար հետեւեցնել, սակայն, թէ իր ուսումը առ ոտս Թաղէոս բարունոյ նոյնպէս Երզնկա առած է:

Այս շրջանին կը յիշուի ձեռագիր Տաղաբաններու մէջ Թաղէոս Վ. Եւրոպիացի կամ Թոխաթեցի մըն ալ, որ երգած է զանազան տաղեր, այցելած է Երուսաղէմ եւ երգած սուրբ Տեղեաց գովքը: Տաղաբանները իր տաղերու խորագրին մէջ կ'անուանեն զինքը Թաթոս, Թաղէոս Թոխաթեցի մղտեսի, Թաղէոս սարկաւազ, մաստեսի, նաեւ Թաղէոս վարդապետ: Հ. Մ. Պոտուրեան, որ առաջին անգամ քննութեան առաւ տաղասացս եւ հրատարակեց անոր 8 անտիպ տաղերը, նկատի առնելով, որ այդ տաղերը կը տեսնուին արդէն 1604ին գրուած տաղարանի մէջ, կը գրէ անոր ժամանակի մասին. «Կրնամ վստահութեամբ ըսել, թէ Թոխաթեցի Թաղէոսը պարծ է ԺԶ. դարու կէսէն վերջ, 1550ի առնները ծնած. եւ կամ այն է՝ որ մտերիմ ընկերն եղած է Ստեփանոս Թոխաթեցի Տաղասացին՝ եւ կամ ուսուցիչը» (ԲԶՄ. 273): Բայց չի բերեր որ եւ է վկայութիւն այսպիսի եզրակացութեան յանգելու համար:

Ինձ անծանօթ է ԺԶ. դարուն ծաղկած Թաղէոս Վ. Թոխաթեցի: Այս անունով միակ վարդապետը, որ կը յիշուի այս դարուն՝ Թաղէոս Վ. Կողոնիացին է: Կայ Տարօնի Գլակայ վանքը Թաղէոս եպիսկոպոս մը, գովուած իրրեւ առաջնորդ վանքին, բայց չէ վկայուած, թէ ան դասասաց վարդապետ եղած ըլլայ:

Պարզ գուգաղիպութեան արդիւնք պէտք է համարել, որ Կողոնիացի եւ Թոխաթեցի Թաղէոսները թէ վարդապետ են, թէ տաղասաց եւ թէ Երուսաղէմի այցելու: Թոխաթեցի վարդապետ բացի տաղերէ որ եւ է հետք ձգած չէ պատմութեան մէջ եւ ոչ ալ ԺԶ. դարու յիշատակագիրները խօսք ըրած իր մասին, գոնէ որքան ինձ ծանօթ է: Այս պատճառով կը միտիմ նոյնացնել երկու Թաղէոսները այն մտածութեամբ թէ ան «Կողո-

նրացի» մականուամ է ինքզինքը ծննդեան քաղաքին անուշով, իսկ ուրիշներ կոչած են զինքը Թոխաթեցի, Թոխաթ գործած ըլլալուն համար, յամենայն դէպս 1534էն ետքը: Տաղերուն մէջ ան անուանած ինքզինքը «Թաթոս»: մէկ անգամ նաև «Չայս բանս Թոխաթցի Թաթոսն ասել է»: բայց ուրիշ ձեռագիրներ այդ տողը կը կարդան. «Չայս բաներս որ լսեցիք, Թաթոսն ասել է»:

Ուրիշ տաղի մը մէջ Թաղէնոս ներկայացուած է «սարկաւազ» աստիճանի մէջ, ասկէ Քիւրտեան անուանած է «Թաղէնոս սարկաւազ Թոխաթեցի», որպէս թէ ան բոլոր տաղերը սարկաւազութեան տարիներուն երգած ըլլայ: Կան նոյն տաղին այլ ձեռագիրներ ալ, որոնք այս «սարկաւազ» յորջորջումը բոլորովին անտեսած են:

Թաղէնոս ունի թէ գրաբար եւ թէ ուսուցիչական հայերէնով տաղեր եւ դանձեր: Թէ գրաբար հայերէնով երգերէն մին կամ միւսը հնադոյն Թաղէնոսի մը վերագրելու է, չեմ կարող վճռել:

Թամկախան լեզուով գրուած տաղերը թէ ըստ բովանդակութեան եւ թէ ըստ ոճի մէկ տաղասաց կ'ենթադրեն:

Խնդրական կը մնան այն երկու անանուն տաղերը, զորոնք Հ. Մ. Չամչեան Թաղէնոս Վ. Սերաստացու կը վերագրէ: Բայց Թաղէնոս անուն Սերաստացի տաղասացը լոկ երէց էր եւ ոչ վարդապետ եւ վախճանած է 1542ին, ուստի 1551էն 9 տարի յառաջ, երբ գրուած է «Դաւիթ թագաւորին որդի Սողոմոն» սկզբնաւորութեամբ ողբը: Այս Սերաստացի Թաղէնոս երէցի վրայ պիտի խօսիմ առանձին գլխով: Ինձ կը թուի որ թէ՛ այս Ողբը եւ թէ՛ 1531ին գրուած «Անեղ բնութիւն» սկսուածքով Ողբը Թաղէնոս Վ. Կողոնխացու պէտք է վերագրածնել:

Հ. Մ. Պոտուրեան ձեռնարկած էր հրատարակել Թաղէնոս Թոխաթեցու իրեն ծանօթ 10 հայերէն եւ 20 թուրքերէն երգերը: Առաջին 8 տաղերը տուաւ Բագմավէպի մէջ վերապահելով ձեռագրական տարբերակները առանձին հրատարակութեան, որ լոյս չտեսաւ:

Թաղէնոս Թոխաթեցու մասին գրած են.

1. Հ. Մ. Պոտուրեան, Միջնադարեան տաղասաց Թաթոս Թոխաթեցի: Բագմավէպ 1910, էջ 207—208, 273—282:

2. Հ. Ն. Ակինեան, Թաթոս Թոխաթեցի: Հանդ. Ամս. 1910, էջ 284—285:

3. Յ. Քիւրտեան, Միջնադարեան հայ տաղասաց Թաթոս սարկաւազ Թոխաթեցի: Հայրենիք ամսագիր, 1935, թ. 11, էջ 74—82:

Ստորեւ պիտի տամ Թաղէնոս տաղասացի ինձի ծանօթ գրուած քերթու ցանկ մը, ջանք տանելով նշանակել մէկ մի տաղի ձեռագիրներն եւ տպագրութիւնը, դիւրացնելու համար Տաղասացի տաղերու ամբողջական հրատարակութիւնը:

Հ. Մ. Պոտուրեան ունեցած է իր արամազրութեան տակ Վենետիկի Ժե (յամէ 1640), ԺԶ (1563 եւ 1604 տարիներէ), Ստեփանոս Թոխաթեցու 1606ին գրուած, Պարտիզակի եւ Մոսկուայի Տաղարանները: Վերջինս տեսած եմ եւ ես ի Վիեննա եւ 1924ին Երեւան տարած եւ յանձնած Երուանդ Շահապիդին, որ Նոր-Նախիջևանէ ուղարկած էր զայն Նորայր Բիւզանդացու՝ օգտուելու համար: Յ. Քիւրտեան կ'օգտուի իր սեպհական, 1678ին գրուած Տաղարանէն: Այն տաղերը, որոնք մատչելի եղած են ինձի, նշանակած եմ թուով եւ թղթով:

Համառոտութիւնք.

Աճ. Տղ. եւ Աճ. Գնձ. = Այսպէս կ'անուանեմ այն Հաւաքածոյքը, զոր կազմած է Հ. Աճառեան, արտագրելով էջմիածնի եւ Թաւրիզի ձեռագիր Տաղարաններէ եւ Գանձարաններէ եւ ինձ նուիրած:

Անտ. = Անտոնեան Հարց Ձեռագիրք. այժմ ի Չամբառ:

ԲԶՄ = Բագմավէպ:

Բերլին = Բերլինի Պետական Մատենադարանի հայերէն ձեռագիրք:

Բրիտ = Լոնտոն, British Museum ի հայերէն ձեռագիրք, ըստ Յուլիանի C. F. Conybeare ի:

Երեւան = Պետական Թանգարանի ձեռագիրք. այժմ Մատենադարանի մէջ:

Չամբառ = Չամբառի Հայոց Վանքի ձեռագիրք, ըստ դասաւորութեան Ն. Վ. Քէչիչեանի: Ձեռագիրները ուսումնասիրած եմ անձամբ եւ ինչ ինչ օրինակած:

Էջմ. = էջմիածնի Ձեռագրատուն. այժմ Երեւան, Մատենադարան:

Հայրենիք = Հ. ամսագիր. Պոտոն:

Չ. Կ. = Ձեռագիր Տաղարան Կերլա քաղաքի. Հայոց Եկեղեցու (ԺԷ. դարու առաջին կէսին գրուած). ասկէ արտագրուած է Վիեննայի թ. 797:

Մոսկ. = Մոսկուայի Տաղարան, այժմ Երեւան, Մատենադարան:

Շաւարշ. = Շաւարշ Վ. Սահակեանի (ի Թոխաթ) 1—3 Տաղարանները, որոնց ցուցակագրութիւնը ուղարկած էր ինձ 1913ին:

Վիեննա = Վիեննայի Միթարեան Մատենադարանի ձեռագիրք:

Քիւրտեան 1678 = Յ. Քիւրտեանի Տաղարան, գրուած 1678ին:

Կը հետեւիմ տաղերու այբուբենական կարգին:

1. Անձիմք ի Կողոնեցի Թաղէնոս վարդապետէ առ իմաստուն վարդապետն իւր Մաղափա Դերջանեցին:

Այրէն մինչեւ ի քէն զգրեանքն ուսեալ ես.

Բաներս ես ո՞ւմ ասեմ, երբ դու քաջ դիտես...

Վլ. Քանդի այրէն Եկի, քեզ նման դու ես:

= Չամբառ, 328, թղ. 45ա—46բ (ԺԷ): Անտ. 124, թղ. 16ա—17ա:

Այս տաղը պիտի հրատարակեմ վարը ամբողջութեամբ:

2. Թաքոսի ասացեալ:

Աստուած անեղ եւ աննման,

Երկրպագեմք Երրորդութեան.

Դու զօրաւոր ես եւ միայն,

Որ ամէն բան է քեզ յէկան...

Վլ. Թաթոսն ասաց զայս բանս յիւրմէ, Նա մեղաւորս եւ անպիտան...

= Չամբառ, 172, թղ. 68ա—69բ (ԺԷ): Մոսկու, էջ 57—59: Քիւրտեան, 1678:

Հրտ. ԲԶՄ. 1910, էջ 274—275: Հայրենիք, 1935, թ. 11, էջ 76:

3. Տաղ հոգույ Թաքոսի ասացեալ:

Ես յուսով հաւատով առ քեզ յուսանամ,

Աղախին եմ արեամբ գրնամ քո ծառան...

Վլ. Թաթոս, քեզ ճար արա, այս կեանքս օթեւան.

Ոնց որ չէ գոչեր փողըն Գարբիէլեան:

= Էջմ. 1639, թղ. 153բ (ԺԷ): Շաւարշ, 1, էջ 164—166: Շ. 3, էջ 254—256:

Հրտ. ԲԶՄ. 1910, էջ 275:

4. Աւետիս Ծննդեան:

Երուսաղէմ քաղաք մի կայ, աւետիս.

Մեկ թողութիւն ի հոն լինայ, աւետիս...

Վլ. Թաթոսն ասաց զայսքան բաներս աւետիս.

Աչօք տեսեր գիտողութան, աւետիս:

= Մոսկու, էջ 261—264: Քիւրտեան, 1678 (սկիզբը պակաս):

Հրտ. Հայրենիք, 1935, թ. 11, էջ 78: Համ. ԲԶՄ. 1910, էջ 208 ծն. եւ 274:

5. Մեղեդի Ծննդեան:

Թաղաւոր փառաց խոնարհալ ի հայրական ծոցոյ

Վլ. Սըրբասաց ձայնիւն աղաղակեն առ Բրիտոս Աստուած. Փառք քեզ:

Տողերու սկզբնագրերը կը կապեն. Թաղէնոս:

Հրտ. ԲԶՄ. 1875, էջ 351: 1910, էջ 274:

Չեմ դիտեր, թէ ի՞նչ ձեռագրէ առնուած է այս Մեղեդին: Այլուր չեմ պատահած անոր:

6. Գանձ Մեծախրաշին:

Թագրդ ահաւոր, տէր եւ զօրաւոր, Հօր քո միաւոր, որ եսդ երկնաւոր...

Վլ. Բամբ սուրբ հանդիսի, նոր նորոգեսցի, Հայոց աշխարհի:

Տնակապ գրերը կը յօդեն. Թաքոսի է. խնդրեաց Գրիգոր:

= Թաւրիզ, 43, թղ. 274ա = Աճ. Գանձ. թղ. 389:

Ձեռագիրը իրր 1550էն է:

Ո՞վ է այս տեղ Գրիգոր, որուն խնդրանքով Թաղէնոս կը գրէ այս Գանձը: Խրթեցին կարող չէ ըլլալ, որովհետեւ ԺԵ. դարու Գանձարանները չունին այս Գանձը:

7. Տաղ Թաղէնոսի ասացեալ:

Թէ կ'ուզես որ հողույդ ճար դու անես,

ՁԱստուծոյ սէրն ի քո սըրտէդ չը հանես...

Վլ. Թաղէնոս, թէ դու զայս բաներս երգեր ես Ամէն բանի վերայ շատ աշխատեր ես, Կուզես որ դու քեզի յիշատակ չինես, Որ տեղ որ բան ասես, 'ւ ողորմիս լըսես:

= Շաւարշ, 3, էջ 280—283:

Հրտ. ԲԶՄ. 1910, էջ 275—276:

8. Ի վկայն Միքաէ (+ 1486):

Ինն հարիւր թուին երեսուն եւ հինգ ամին...

= Երեւան, 373, թղ. 88ա:

Տաղէս հանուած քաղուածքս ինձ չհասաւ: Միքաէ Թաւրիզեցու վկայարանութիւնը հրատարակուած է Հայոց Նոր Վկայները. Վաղարշապատ 1903, էջ 322—328:

Հրատարակիչները՝ Յ. Մանանդեան եւ

Հ. Աճառեան անձանօթ մնացած են տաղիս, որ հաւանօրէն նահատակութիւնէն շատ վերջը երգուած պէտք է ըլլայ, եթէ հեղինակը տա- դասացս եւ ոչ այլ համանուն մ'եղած է:

9. Տաղ ոգեայ ի Թաքէոս վարդապետէ Եղոկիացոյ (ի Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ Տա- րօնոյ):

Իսկ եւ տատրակդ դասն Աստուծոյ վկա- յեալ,

Մատամբ ցուցեր հեռաստանէ մեզ յայտ- նեալ

Նա խոնարհեալ ի Յորդանան քեզ դի- մեալ յառաջեալ...

ՎՋ. Չայս երգել ձեզ առ ի լինիլ հրճութիւն, հրճութիւն:

Տուներու սկզբնաղերները կը կապեն. ի Թաղէս:

= Աճ. Տղ. Թղ. 203ա:

10. Տաղ ազնիւ Թաքնոսի ասացեալ վասն Խաչի:

Խաչն եղիցի մեզ պահապան, Յայսմ հետէ մինչ ի վախճան...

ՎՋ. Թաթոսն ասաց զայս բաներս, Նա Քրիստոսի անպէտ ծառայն...

= Ձմմատ, 178, Թղ. 88ա—89ա: Վիեն- նա, 671, Թղ. 67ա—68բ: 663, 66ա: Մոսկ, էջ 252—254:

Հրտ. Հայրենիք, 1935, Թ. 11, էջ 81—82:

11. Տաղ Թաքնոսի ասացեալ:

Կայթեա սուրբ կաթուղիկէ եկեղեցի եւ պարէ.

Ձմանկունըս քո ժողովէ, ի յորհնութիւնս հրաւիրէ...

Վերջաւորութիւնը ծանօթ չէ ինձ:

= Բրիտ. 110, Թղ. 22ա (Յուլ. էջ 283):

Ուրիշ ձեռագիրներ տաղիս հեղինակը կը ձանձնան Մարտիրոս վարդապետ. այսպէս էջմ. 1639, Թղ. 209ա—211ա (Ժէ), որ կը խորագրէ. «Տաղ Եկեղեցոյ խիստ ազնիւ ի Մարտիրոս վարդապետէ ասացեալ»: Վիեն- նայի Թ. 157, Թղ. 17ա: 577, Թղ. 67ա: 401, 108ա (վերջին 5 տուները կրճատած): Թա- րիգի Թ. 43, Թղ. 339բ—340բ = Աճ. Գան- ձարան, Թղ. 460 (խորագիրն՝ «տաղ Շողա- կաթի»), «տաղ Աշխարհամտարան Եկեղեց- ւոյ»: Վերջին տունը ունին.

Մարտիրոս բարունապետն երգեալ է, Յակոնց վանեաց գովեալ է...:

Այս Մարտիրոս Վ. բնիկ Պոռեցի է, բնակութեամբ Բաղիշեցի. ունինք իրմէ պա- տուական Յիշատակագրութիւն մը, զբաժ 1463ին ի Բաղէշ, իրրեւ ականատես Տարօնի Յովհաննէս եպիսկոպոսի վկայութեան (Փիւր- դալէմեան, Նօտարք, էջ 213): Ունի մեղեդի մը եւ երկու գանձ:

Այս տաղին երգիչ ուզած է ըլլալ նաև Չաքարիա անուն զբիշ մը. վերջին տան եր- կու տողերը չըջելով.

Չաքարիաս զայս երգէ, հարսինդ աւետարանէ...:

Ինչպէս ունի Քիւրտեան Տաղարան 1678: Թէ ի՞նչպէս տաղս Թաղէոսի ընծայուած է, չգիտեմ: Պէտք է աչքի առաջ ունենալ Բրիտ. 110:

12. Տաղ ազնիւ Թաքնոսի ասացեալ:

Հայր Աստուած զըթած եւ ողորմած...

= Շաւարշ, 3, էջ 222—225:

Տաղս այլուստ անձանօթ է: Իսկ Շա- ւարշ վարդապետի Տաղարանը անհետացած 1915ի դէպքերուն:

13. Տաղ ի վերայ սուրբ Երուսաղեմայ Թաքնոսի ասացեալ:

Հա՛յ մտաք յամին մարտին, Ծառերն ամենայն ծաղկին...

ՎՋ. Թաթոսն երեւ գոհութիւն, Չրաներս ասաց անօրէնին. Աչօքն է տեսեր գտեղին, Լոյսն ելնէ Հայոց գատկին:

= Էջմիածին, 2394, Թղ. 170ա (Ժէ): Երեւան, 383, Թղ. 156բ (1611): Կոստա- նեանցի Տաղարան 1617էն:

Հրտ. Արարատ, 1910, էջ 381: ԲՁՄ. 1910, էջ 279—280: Հմմտ. Կոստանեանց, Նոր ժողովածոյք, Գ., էջ 2: ԲՁՄ. 1862, էջ 67 = Յուշիկք, Ա., էջ 184. միայն առա- ջին տունը:

14. Տաղ ասացեալ ի յԱղամայ մինչեւ ի Քրիստոս¹ (այլք՝ «Տաղ սրբոց Հայրապե- տացն²). ուրիշներ՝ «Ոտանաւոր եւ տաղ ի Թոխաքցի մղտես[ց]ի Թաքնոսէն ասացեալ վասն տնօրէնութեան Քրիստոսի»³):

Հազար կենդանակերպ Աստուած ստեղծել է.

Չամէնն Աղամայ հնազանդ արել է...:

ՎՋ. Չայս բաներս որ լսեցիք, Թաթոսն ասել է...: ոմանք՝ Չայս բանս Թոխաթցի Թաթոսն ասել է⁵...:

= Էջմ. 1639, 176ա (Ժէ): 2394, 6ա (Ժէ)⁵, Երեւան, 395, 74բ (1620)²: 649, 92ա⁵: Աճ. Տղ. 204ա¹: Անտ. 136, 362բ—365ա (1633)¹:

Հրտ. ԲՁՄ. 1910, էջ 276—279^{4, 5}: 15. Տաղ հոգւոյ Թաքնոսի ասացեալ:

Հոգին մարմնոյն ասաց, թէ Այլ ճար չունիմք.

Մեք սուրբ զԱստուածածինն բարեխօս խնդրեմք:

Մարմինն հոգւոյն ասաց. ՉԱստուած աղաչեմք.

Քրիստոս աստուածորդին մեզ հաշտեցը- նեմք...

ՎՋ. Թաթոսն ի վրայ հոգուն մէկ բան մի ասաց.

Ով որ զհոգին զըրկէ, պիղծ է, անի- ծած...:

= Երեւան, 383, Թղ. 244ա: 395, Թղ. 123ա: Մոսկ. էջ 41—48: Վիեննա, 797, Թղ. 263ա—265բ = Չ. Կ. 390ա: 1002 Թղ. 8ա (1654): Շաւարշ, 3, էջ 195—203: Քիւր- տեան Տղ. 1678: Անտ. 124, Թղ. 25բ:

Հրտ. Հայրենիք 1935, Թ. 11, էջ 79—81:

Վերնաղերը ոմանք ունին՝ «Տաղ վասն հոգեչափ ասացեալ ի Թաթէոս սար- կաւագէ»:

16. Ողբ ազնիւ Թաքնոսի:

Յորժամ Գարբիէլ գոչէ

եւ յառնեն մեռեալքն ի հոգւոյ,

Կէսքն լուսափայլ յառնեն

աստեղաց նրման գունդգուն...

(ՎՋ. Գէմ քան ըզթարթել ական՝

մահն ի մօտ է Աղամորդոյն):

= Երեւան, 383, Թղ. 234ա (1611):

Այս տաղը ձեռագիրներու մէջ անհուն կը տեսնուի: Պոստուրեան հրատարակած է զայն Առաքել Սիւնեցոյ տաղերու շարքին. Առաքել Սիւնեցի եւ իր քերթուածները. Վե- նետիկ 1914, էջ 258—262: Տպուած է նաև Ս. Կանոյեանցէ, Յուլիանի ձեռագրաց Ներ- սիսեան Վարժարանի, Թիֆլիս 1893, էջ 60—61 իրրեւ Տաղ Դատաստանի, եւ Ա. Չօպա-

նեանէ, Անահիտ 1902, էջ 27: Առաջին ան- դամ այստեղ երեւան կու գայ տաղիս հեղի- նակի անունը «Թաթոս»:

17. Տաղ հոգւոյ Թաքնոսի (ի Թոխաքցի մետեցի Թաքնոսէ):

Յորժամ յարեւելից ի դատաստան դաս, Երեւիս արդարոց, նոցա պըսակ տաս...

ՎՋ. Թաթէոս առէ՛ զմեղքն եւ դործէ՛ զբարին...

= Էջմ. 1639, 154բ (վերջին պակաս): Աճ. Տաղ. 207ա = Գեւ. 281, 60բ: Շաւարշ, 3, էջ 203—207: Մոսկ, էջ 170—172: Քիւր- տեան Տղ. 1678: Բրիտ. 110, 32ա:

Հրտ. ԲՁՄ. 1910, էջ 280: Հայրենիք, 1935, Թ. 11, էջ 76—77:

18. Այցելութիւն սուրբ Տեղեաց:

Սուրբ Յարութիւն պարծանք է եկեղեց- ւոյ.

Եւ հրաշալի Ծընունդ մէջ Բեղխահայոց. Երթանք ի սուրբ Սիոն վասն աղօթելոյ.

Երթեմք ի Վերնաստունն սուրբ խորհըր- դոյ...

ՎՋ. Թաթոս, յէ՞ր ես պարապ դու գօրն ի լալոյ.

Միթէ չե՞ս աստենէն անտէն զընայոյ:

= Երեւան, 383, Թղ. 158 (1611, առանց խորագրի):

19. Թաքնոսի ասացեալ:

Տէր արարիչ արարածոց, դատուց անթիւ ես՝ և անհամար.

Չհոգն ի ջրոյն բաժանեցեր, եւ ի վերայ ջուրքն նրստար...

ՎՋ. Գերի Թաթոս մըտօք յիմար, մեղօք զարձեր եւ կուռահար:

Ընդ ամէնը 10 տող: = Հրտ. ԲՁՄ. 1910, էջ 281:

Այս տաղը Վիեննայի Թ. 344, Թղ. 38: 671, Թղ. 15: Շաւարշ, 1, էջ 162—164 ու- նին Թորոս Տարօնացոյ անուամբ, ինչպէս ուշադիր բրած եմ Հանդ. Ամս. 1910, էջ 285:

20. Այլ տաղ Թաքնոսէ:

Քրիստոս որդի Աստուծոյ, Փրկեա գհոգիս ի հըրոյ...

ՎՋ. Թաթոսն լայ ողբալի, Վերայ մեղացն որ ունի:

Էջմ. 2394, Թղ. 64ա: Երեւան, 383, Թղ. 258: 395, Թղ. 176բ:

Հրտ. ԲՁՄ. 1910, էջ 281—282:

Թուրքերէն տաղեր:

Հ. Մ. Պոտուրեան կը հաւաստէր թէ իրեն ծանօթ են Թաղէոսի գրչէն 20 թուրքերէն տաղեր, զորոնք մտադիր էր հրատարակել հանդերձ հայերէն թարգմանութեամբ: Ես տեսած եմ միայն հետեւեալները:

- 1. Իլլահի արզանի զլլանն
պէնի տիտարուայ դարչու...
ՎՋ. Թաթօսըն տիլակի հախտան...:
= Էջմիածին, 2394, թղ. 159ա: Երեւան, 383, թղ. 109ա:
- 2. Յաճայիպ հօրայիմ տէր Իսան
կէլ թաֆառուճ զըլ սիննայի...:
= Երեւան, 383, թղ. 107բ:
- 3. Ճառս Թաթոսի է ասացեալ:
Յեսայ քի նուր իտի նուրտան, աւետիս. Թուն ալտի Մարիամտան, աւետիս...:
= Վիեննա, 797, 273բ—274ա: Բրիտ. 105, թղ. 170ա (1597):
- 4. Տօղտուղուայ ինանմակիլ չունքի տօղան օլսի տուր...:
= Երեւան, 383, 108ա:
- 5. Պատմութիւն տնօրէնութեան Գրիստոսի:
Տօրթ քիթապունն պու նիաթի զուցսի մուպարաք տէտուր...
ՎՋ. Թաթօս տէտի պու սօղի...:
= Երեւան, 383, թղ. 109բ: Չմմատ, 404, 101—103բ (1642):

ԱՆՁԻՆԻ

Ի Կողոնցի Թաղէոս վարդապետէ առ իմաստուն վարդապետն իւր Մաղաֆիա Գերջանցի:

Այրէն մինչեւ ի քէն զզըրեանքն ուսեալ ես. Բաներս ո՛ւմ ասեմ երբ զու քաջ գիտես. Գըրեմ, մեծ Բարունի, զիմ գանգատը քեզ. Դու ես խոր Վիպասան, այլ ո՛ւր երթամ ես: Եղէ ես քան զճրնճողուկ միայն ի տանիս. Ձերդ մէն կաքաւ շրջիմ շիւար ի լերինս. Իթէ օտար եմ ես, պարտ է որ ժողովես.

Ոտարգիրն A ունի. ի Թաղէոս վարդապետէ առ վարդապետն իւր ասացեալ. B Անճինք... վարդապետ Մաղաֆիայ Գերջանցին:
7 AB եթէ:

Ընդ բանս իմաստութեան զհիւանդս կերպերես:

Թեւս կիլաւ, քան զարծուի տկար անկայ ես. Ժամանեա զիս յաղբիւրդ, որ նոր նորոգես. Ի յեղջերու նըման կուսիւ ըմբոնես.

Լըւա զճուրն ի թիւնից, զծարաւս արբուցես: Ոտր ես իմաստութեամբ, համեղ աղբիւր ես. Ծարաւ եմ քան զեղջիւր, զիս ընդէ՞ր զըրկես. Կընդրուկ, զըմուռ, հիւրիկ եւ կինամոն ես, Հասար ի յիմ շըրթունս, զխորհուրդըս յայտնես:

Ձաղասէր հաւալսան հաւուն նըման ես, Դամպար կաթիւ արեամբըզ զիս յարուցես. Ճըչեմ որպէս ծիծառն, զի նուազեցայ ես. Մարդասէր սուրբ բըթիչի, զունկը ինձ խոնարհես:

Յերկոտասան ախանց վախաս կազմեալ ես. Նըչան առ իս արա, գէմ դահանակ ես. Ծինես զտունդ ի մայրեաց, սուրբ խոնաւ հաւ ես.

Որպէս զօրդիս այրեաց անյարկ մընամ ես: Չըքնաղ պայծառ գունով քան զսիրամարդ ես. Պանտըխտեցայ ի քէն՝ կամ քան զտատրակ ես.

Ձեռմեռանդ վառեցաւ սուրբ սէրդ իմ սըրտիս.

Ռահ ճառագայթեալ խաւար խորհըրդիս: Սիրով ճաճանչացաւ լոյսդ ի յիմ հօգիս. Վարդադոյն բորբոքեալ կամի կիզուլ զիս. Տենչմամբ հայցեմ ի քէն եռակի մեծ ես. Բարունոյ նըման՝ զտըգէտքս ժողովես: Յօղով հիւթ իմաստիւք ճոխ պերճացեալ ես. Իլիսեա զանճրեւ քո յիս, տոչորեցայ ես. Փութով շատ խընդրեցի ի սուրբ զըրեանքն ես.

Քանզի այրէն եկի, քեզ նըման դու ես:

11 A ի յըղջըրդ... բմբոնիս. AB կուսիւ: — 13—16 B չունի ն. Ծ. Կ. Հ. տողերը: — 14 իմացիր՝ զեղջերու:
15 A հրէի:
17—18 AB ալտասն. այս երկու տողերը նկատի ունին վարդան Արեւելցոյ Մաղմոսաց Մեկնութիւնը, որ կըսուի. «Ասեն զհաւալսան որդեսէր, մինչ չեթթալ ի բունոյն բերել որս. եւ ի նեղել ձագուցն՝ սպանանէ կտցով. եւ ապա հանէ արիւն ի լանջացն, եւ ասնու շուր ի բերանն, եւ սրսկէ, յետ երեք աւուր, եւ կենդանանան» (ԵՀԲ):
20 A բթիչին. A խոնարհեց:
29 A ճանճացաւ:
32 A բարունու:
34 A իւրայ B իւրեալ:

Յաւելուած Հանդ. Ամս. 1952, էջ 575:

Մաղաքիայի աշակերտը Սարգիս Թողուցած է մեզի յիշատակագրութիւն մը ի վերջ 1319ին Կիլիկիա գրուած Ծարակնոցի մը, զոր գնած է 1526ին: Ձեռագիրս սեպհականութիւնն էր Մուշեղ Սերոբեանի, զոր տեսած եւ ցուցակադրած եմ 1942ին ի Բէյրութ:
Թղ. 292բ—293ա կը յիշատակագրէ Սարգիս.

«Սարգիս բանին սպասաւոր աշխարհաւ Տարաւնացի, քաղաքաւ Մշեցի, աշակերտեալ մեծ հեռէտոր եւ անյաղթ փիլիսոփայի Գրիգորի մականուամբ Մշեցի կոչիւր. եւ յետ վաղճանի նորա աշակերտի նորա Մաղաքիայ Դերջանեցոյ, որ անկեղծ սիրով եւ հայրական խնամով կրթեաց զիս իմաստաստութեամբ իմ հանճարոյ. եւ ի թուարեութեան յարեթական տուամարի. ՋՀԵ. ամին, ի թաղաւորութեան սուլթան Սուլէմանին եւ պարտնութեան Տարաւն գաւառին Ամիր Ծարաւին. եւ ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Գրիկայ Ստեփանոս արքեպիսկոպոսին գնեցի զԾարակնոցս ի վայելումն եւ յիշատակ անձին իմոյ: Եւ ով ոք որ հանդիպիք այս գրոցս տեսանելով կամ դադարեցելով կամ աւտուրով, յիշեցէք ի Գրիստոս զերախտաւոր վարդապետքն իմ զԳրիգոր եւ զՄաղաքիս. եւ զիս զՍարգիս բանի սպասաւոր. եւ զճնաւալսն իմ, զամենայն երախտաւորս իմ. եւ զուք յիշեալ լիջիք ի Գրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ. եւ ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս առ հասարակ ողորմացի. ի վայելումն անձին իմոյ. յիշատակ Սարգիս բանի սպասաւորի, որ է լցեալ իմաստութեամբ շնորհաւ սուրբ Հոգւոյն. ամէն»:

Օրինակութիւնը եւ վերջին տողերը հաւանորէն ուրիշ զըչէ է: Ուղղագրական ինչ ինչ անհարթութիւններ յարգարած եմ հոս. իսկականը տեսնել ցուցակադրութեանս մէջ:

2.

ԹԱԳԷՈՍ ԵՐԷՑ ՍԵՐԱՍՏՅՈՒ ՏԱՂԱՍՆՑ (Ժ.Ձ. ԳԵՐ)

Հ. Մ. Չամչեան, Պատմութիւն Հայոց, Գ., էջ 512—513 կը գրէ. «Սուլտան Սիւլէյման իրրեւ դարձաւ ի Կոստանդնուպօլիս, խորհրդով եպարքոսին իւրոյ Իպրահիմ փաշայի հրամայեաց ժողովել զմանկունս ի Հայոց՝ ի Յունաց եւ յայլոց ազգաց, եւ որք ժողովէինն՝ բռնութեամբ յափշտակեալ զնսս ի ծնողաց իւրեանց, տանէին ի պալատն արքունի, եւ դարձուցանէին զնսս ի կրօնս իւրեանց. եւ սաստկացաւ դառնութիւն ողբոյ եւ կոծոյ հարց եւ մարց յամենայն տեղիս. եւ գրեաց ի վերայ այսր ի նմին ժամանակի ողբական բանս ոտանաւորաց Թաղէոս վարդապետ Սերաստացի»:

Այս «ողբական բանք ոտանաւորաց» առանց տարակուսի, ինչպէս Ողբին բովանդակուէն կը զգացուի, այն Ողբն է, որ անանուն կը գտնուի Տաղարաններու մէջ այսպիսի խորագրով եւ սկզբնաւորութեամբ.

1. Ողբ ի վերայ մանկանց որ գերի տաւան ի քաղաքն Ստամպօլ:

Անեղ բնութիւն Աստուած հայր ամենակալ...
= Էջմ. 1636, թղ. 192բ—196ա (ԺԸ): Գեւ. 281, թղ. 242ա—244բ = ԱՏ. Տաղարան, թղ. 28ա:

Հրտ. Հանդ. Ամս. 1952, էջ 592—595:

Չամչեան այս Ողբին հեղինակը կ'անուանէ «Թաղէոս Վ. Սերաստացի»: Այսպիսի անձնաւորութիւն ծանօթ չէ մեզի 1531էն յետոյ եւ ետքը ի Սերաստիա, երբ եւ ուր գրուած է այդ Ողբը: Բայց անուանի էր այս շրջանին ի Սերաստիա Թաղէոս երէց եւ գրիչ:

Նոյն Չամչեան կը գրէ թէ 1550ին «Շահ Թահմասպ... զօրաժողով եղեալ՝ եկն էառ գրագում տեղիս ի տէրութիւնէն Օսմանցոց, ընդ Արարատեան աշխարհն՝ եհաս մինչեւ ի Բարձր Հայք. եւ ասպատակ սփռեալ աւերեաց սրով եւ հրով գերիկիրն Կարնոյ, եւս եւ զԲասեն, զԴերջան, զՍպեր, զԲաբերդ, եւ զԿեղի՝ մինչեւ ցՅեզնկայ. եւ ի գերութիւն վարեաց զբազումս ի Հայոց, շրջեալ յաշխարհիս մերում աւելի քան զտարի մի, այս ինքն է՝ յամի Տեառն. 1550. եւ 1551. մին»:

չեւ ի լրումն հազարերորդ թուականին Հայոց: Յորոյ վերայ ցաւագինս ողբայ Թաղէնս վարդապետ Սեբաստացի՝ աղետալի նկարագրելով զաւեր աշխարհիս մերոյ՝ որում եղեւ ահանատես. զորոյ զբանսն քաղեալ գրեցուք աստ: «Ի լրանալ, ասէ, հազարամեան թուականիս մերոյ՝ շարժեցաւ ի վերայ աշխարհիս Հայոց ազգ Ղզլաշից՝ մանրել եւ մաշել զմնացորդս արամեանց...»: Յայս վայր են բանք Թաղէնսի Սեբաստացոյ (Գ., էջ 513—515):

Այս ամփոփոյքէն յայտնի կը տեսնուի, որ Չամչեան իր ձեռքի տակ ունի հետեւեալ գրութիւնը.

2. Տաղ վասն շարժման Կարմիր գրխոյն.

Դաւիթ արքային որդին Սողոմոն
 զայս մեզ քարոզէ.
 Թէ զով որ Աստուած սիրէ,
 հանապազ ըզնա խրատէ:
 Յորժամ հազար ամ լըցաւ,
 Թըւական Հայոց տումարին (1551),
 Ազգ մի Ղզլաշից աւեն,
 շարժեցաւ նրման վիշապին...:

Ընդ ամէնը 365 տող. հասած մեզի աւանուն:

= Կերլա, թղ. 133ա—137բ = Վիեննա, 797, թղ. 88ա—91ա: Երեւան, 383, թղ. 220ա: 649, թղ. 80բ: Անտ. 124, թղ. 37ա—41ա: Աճ. Տաղ. թղ. 52ա:

Հրտ. Հայապատում, Բ., էջ 593—595 (քաղուածարար): Յ. Քիւրտեան, Հայաստանեայց Եկեղեցի, 1942, էջ 410. 1943, էջ 186—187:

Ուստի նաեւ այս Ողբին հեղինակը, ըստ Չամչեանի, Թաղէնս Վ. Սեբաստացին է:

Չամչեանի ազդեցութեան տակ գտնուած է Սոմալեան, որ իր Quadro ին մէջ կը գրէ. Ստեփանոս Սարմաստեցի կաթողիկոսին ժամանակակից է «Թաղէնս Սեբաստացի, որ թողուցած է մեզի ուսմանը լեզուով Ողբ մը իր աղետալից ժամանակի տխուր անցքերու մասին, եւ մէկ քանի տաղեր զանազան բովանդակութեամբ, որոնք տուն մը ուսմանը հայերէն եւ տուն մը թուրքերէն յօրինուած են» (Quadro, էջ 146 = Neumann, Versuch, 229): Ակնարկուած են Թաղէնսի «Դաւիթ արքայի որդին» Ողբը եւ հայերէն(°)—թուրքերէն տաղերը:

Այսպէս նաեւ Հ. Ղ. Ալիշան, Յուշերէք, Բ., էջ 125 «Թաղէնս Սեբաստացին կը դասէ

ԺՁ. դարուն ծաղկած տաղասացներու թուին մէջ: Ալիշանին կը հետեւի Տրդատ եպիսկոպոս Պալեան, Բիւրակն, 1900, էջ 597, որուն համաձայն «Թաղէնս Սեբաստացի, հայ աւուղ մը, որ ապրած է եւ ծաղկած ԺՁ. դարուն մէջ, երգած է զանազան խաղեր, երգեր ու տաղեր: Իր երգերէն առ ձեռն պատրաստ չունինք մենք»:

Ալիշան չի յիշեր ոչ Թաղէնս Թոխաթեցոյ եւ ոչ ալ համանուն Կողոնխացոյ գոյութիւնը. ուսկից կը տեսնուի, որ ան «Թաթուր» նոյնացուցած է Սեբաստացոյ հետ, ինչպէս իրմէ յառաջ Սոմալեան:

Մեզի ծանօթ է ի Սեբաստիա Թաղէնս երէց կամ քահանայ մը, որ հեղինակն է հետեւեալ երկու տաղերու:

3. Անխորագիր:

Այլ ես նուաստ հողուով տըկար,
 եւ անպիտան փրձուն յիմար...

ՎՋ. Ես Թաղէնս հողուով շիւար,
 Չմեզ կ'աղաչեմ հարք եւ եղբարք.
 Թող, թէ չեղաւ բանս ի յարմար,
 Մէկ Հայր մեղայ մ'ասէք ի շար:
 = Բերլին, Թ. 100, թղ. 314ա (1548):

4. Այլ բան ի Թաթու երիցուէ:

Բարբառելով առ ձեզ գոչեմք,
 Բարախմամբ ըզսիրտըս պատուեմք...

ՎԼ. Յայտնի եղեւ սիրտն ի լրման,
 Յաւարտ թխտիս զոր գրեցան.
 Սեբաստիա տեսուտ ցանկան,
 Խօճայ Թամար ազնուական.
 Ունի բազում քեզ պատասխան,
 Բայց այս չափովըս գրեցան...:

Տնակապ գրերը կը յօդեն. Բանի Թաթուէ:

= Բերլին, Թ. 100, թղ. 314ա—բ:

Ո՞վ է այս Թաթու երէց: Յովսափ Սեբաստացի իր ծնողները կ'անուանէ «տէր Թաթէնս եւ Շահփաշա» եւ «տէր Թաթէնս գրէչ եւ երիցկին Շահփաշա» (Վիեննա, 172, թղ. 13ա. Յուցակ, էջ 488): 1548ին ի մի հաւաքած է Յովսափ իր տաղասացութիւնները. այս հատորին մէջ գետեղած է նաեւ վերոյիշեալ երկու տաղերը: Նոյն տեղ արձանագրած է «Թաթէնս քահանայի» յիշատակը. որ ոչ այլ ոք է, բայց եթէ իր տէր հայրը: Կը ներկայացնեմ այդ հատուածը.

«Այսմ աւուր յիշատակ է Թաղէնս քահանային:

Սայ ի Սեբաստիոյ էր. եւ ի տղայութենէ սնեալ էր ի վանորայս սրբութեամբ. եւ էր խոնարհ սրտիւ եւ հնազանս. հեղ հոգով եւ մարմնով, խնամող աղքատաց եւ ուսուցանող անձանձիր: Եւ էր հմուտ ամենայն գրոց Հին եւ Նոր Կտակարանաց: Մինչ զի յամենայն աւուր պարապէր գրոց եւ քարոզէր ժողովրդեան զաստուածային բանսն՝ առեալ զժողովուրդն առանձնանայր: Եւ արուեստիւ գրագիր. զոր բազում գիրքս աստուածայինս գրեաց աշխատութեամբ:

Եւ ի ժամ վաղձանին հարցաք թէ է՞ր պատարագ ոչ առնէիր (Ձ. —էին), որպէս զայլ քահանայսն: Եւ նա պատմեաց, թէ այս քառասուն ամ է, որ կարգաւոր եմ. եւ երկու [ամ] կամ երեք պատարագ մատուցի: Խիստ ժիր եւ յամենայն կիւրակէի եւ ի շաբաթու: Յաւուր միում կազմեցի զնշխարսն եւ ասացաք զսաղմոսն. եւ դեռ եւս ոչ ժողովեցան ժողովուրդք. սակաւ մի ննջեցի: Եւ տեսի ի տեսլեան, զի մեծ եւ անհուն դեռ մի յընթացս. եւ կամուրջ մի կայր ի վերայ ջրոյն, բարձր անչափ. միայն հետք: Եւ տեսի զիս ի վերայ կարմնջին եւ երթայի մինչեւ ի ծայր եւ դառնայի. եւ ոչ ելանէր ի ցամաք, այլ կտուր էր կարմունջն. կար բարձրագոյն տեղ ես ||| (3 գիր անընթեռնի). զի երթայր ի կէս գետոյն վերայ. եւ այլ ոչ կայր. եւ զարհուրեցայ. եթէ անկանիմ ի գետս անհուն, ո՞վ է որ փրկէ զիս: Եւ հայեցայ ի մէջ գետոյն, յայն կոյսն որ կտուր էր. եւ տեսի անհազին հնոց ի վառման, եւ ելանէր բոցն սաստիկ եւ աճապարէր բոցն առ ի յայրել զկարմունջն. եւ սասանէի ես: Եւ ահ մեծ անկաւ ի վերայ իմ եւ զողունն ի յանհուն գետոյն եւ ի հրոյն: Եւ զողայր կարմունջն. եւ ես ընդ նմա սարսէի: Եւ անհազին տեսլենէս զա(րթե)այ. եւ իմացայ որ անհուն գետն ըսբաղմունք աշխարհիս է. եւ հուրն սրբութիւնն: Եւ ո՞վ է որ անահ մերձենայ ի նա: Եւ այլ ոչ կամեցայ անարժանիս պատարագել:

Եւ պատուէր եղ՝ ոչ առնել զինքն քահանայաթաղ, այլ որպէս աշխարհի յոռի մարդ: Եւ սպա աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած յունիսի ԺԴ. թվին ՋՂԱ. ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ» (Բերլին, 100, թղ. 253բ):

Այս համառօտ կենսագրութիւնը կ'երեւայ թէ նաեւ ոտանաւոր գրել փորձած է:

Նոյն ձեռագրին մէջ թղ. 253ա կը կարդանք կարմրագիր.

«Եւ զժամանակն իւր կենաց
 Ի վանորայս էր նա սնած.
 Խոնարհ կացուն եւ ընդունած,
 Հայէր ի վարս առաքինեաց:
 Էր քարտուղիչ ի յարեստաց,
 Եւ քաղցրախօս հետ աղքատաց,
 Յարեստէ ի ծաղկողաց,
 Յօրինիչ ոսկւոյ եւ լաճվարաց:
 Բազում լինէր պատճառ բարեաց:
 Հրամանք ի վերուստ ժամանեաց,
 Եւ զնա փոխեաց աստի կենաց.
 Եւ մեք եղաք խիստ զեքերաց,
 Որպէս զոչխարս ենք մոլորած...»:

Յովսափի 1548ին գրած իր մէկ տաղին կցած է տողերս (Բերլին, 100, թղ. 307ա):

Եւ ծնողաց խնոց վարժողի գըրիս,
 Թաթէնս քահանայ յիշատակ լիցի:

Թաղէնս երէց ունեցած է երեք զաւակ. Յովասար, Գրիգոր († 1548) եւ Անդրէաս (անդ, թղ. 306ա, 307ա):

Ունինք իր գրչէն հետեւեալ Յիշատակարանները.

ա. 1507. Կաւարտի Մաշտոցի մը օրինակութիւնը «ի քաղաքս Սեբաստիա, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Լուսաւորչին. ի թվին Հայոց ՋԾՁ. ի սեպտեմբեր ամսոյ ԻԱ. գրեցաւ ձեռամբ անարհեստի եւ անիմաստ վատթար գրչի սուտանուն Թաթուի»:

Որ ձեւ ունիմ քահանայի
 Եւ ի գործոյն եմ յոյժ հեռի.
 Մեղօք լցեալ ազգի ազգի,
 Բարեաց թափուր եւ եղկելի...:

Կարին, Արծնեան Վարժարան, Թ. 46 (Յուց. Հ. Յ. Քօսեանի):

բ. 1517 կ'օրինակէ նոյնպէս Մաշտոց. «Գրեցաւ... ձեռամբ նուաստ եւ ներգեւեալ ողւոյ մեղապարտ Թաղէնս երիցոյ ի քաղաքի (քերուած, իմացիր Սեբաստիա), ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի եւ սուրբ Լուսաւորչին, ի թուականիս Հայոց ՋԿԶ...»: Ստացողն է Յովհաննէս աւագերէց Տիւրեկցի Տարեխենց: Յիշատակարանիս կցած է գրիչը ոտանաւոր մը, որ այսպէս կը սկսի.

Աւագերէցն հողելի,
Տէր Յովհաննէս Տիւրիկեցի
Որդի ունէր իրստ ցանկալի...

Ճանիկեան, Հնութիւնք Ակնայ, էջ 85:
Գ. 1528. «Աստանաւը յանդերեալ կա-
տարեցաւ Ոսկի Փորիկս ի քաղաքս Սերաս-
տիոյ, ընդ հովանեաւ ամենաւրհնեալ սուրբ
Աստուածածնին եւ սուրբ Լուսաւորչին, ձե-
ռամբ նուաստ Թաղէոս իրեցոյ ի թվին ՋՀԷ»
(Նիկոսիա, Թ. 46):

Այս Սերաստացի գրիչն Թաղէոս երէց,
որ վախճանած է 1542ին, կարող էր թերեւս
1531ին ողբերգել Մանկաժողովն, բայց չէր
կրնար ողբալ 1551ի աղետները:

Կը մնայ միայն ենթադրել թէ Չամչեան
եթէ իր ձեռքի տակ ունեցած Տաղարանի մէջ
իրօք կարգադրած է այդ երկու Ողբերու հե-
ղինակի անունը «Թաղէոս Վ. Սերաստացի»,
հարկ զայն նոյնացնել Թաղէոս Վ. Կողո-
նիացոյ — Թոխաթեցոյ հետ: Երկու տա-
ղերն ալ նկատի ունին քաղաքական անցու-
ղարձեր. անոնց նկարագրութիւնը ազդային
տեսակէտով կարող էր նկատուիլ զանգատ
տիրող պետութեան դէմ եւ այսպէս վտանգի
ենթարկել ողբերգողը: Այս պատճառով
պիտի զգուշանար հեղինակը իր անունը ստո-
րագրել այդ տաղերու տակ իր կենդանու-
թեան: Իր մահէն ետքը երկրորդ մը կարող
էր սխալիլ Հեղինակի մականունին մասին.
մանաւանդ երբ տեսնէր, թէ Հեղինակը ա-
կանատես էր 1531 զէպերուն, որոնք տեղի
ունեցած էին Սերաստի: 1548—1551 տա-
րիներու կռիւներուն ժամանակակից էր Կո-
ղոնիացի Թաղէոս վարդապետը:

Կը յիշեմ այստեղ նոյն դարէն Վարպետ
Թաղէոս Երզնկացին ալ. իրմէ է յիշատակա-
գրութիւնս. «Դարձեալ ի թվին Հայոց ՋԾԲ
(1503) վերստին ետ նորոգել զսուրբ Աւե-
տարանս Սատաթիսաթուն թոռն պր. Շա-
հինչային...: Նորոգեցաւ սուրբ Աւետարանս
ձեռամբ Թաղէոս Վարպետին Եզնկացոյն»
(Երեւան, Պետ. Թանգարան, Թ. 99):

Հ. Ն. ԱՎԻՆԵԱՆ

Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen

(Eine Untersuchung der indogermanischen Bestand-
teile des armenischen Wortschatzes)

Literaturverzeichnis

Adjarian H., Armenisches Wurzelwörterbuch,
Band I—VI, 1 Supplementband, Eriwan
1926—1937.
AL = Acta Linguistica, Revue internationale de
linguistique structurale, Kopenhagen 1939 ff.
Arch Or = Archiv Orientalní, Journal of the
Czechoslovakian Oriental Institute, Prag
1929 ff.
Armenian Quarterly, New York 1946 ff.
BB = Beiträge zur Kunde der indogermanischen
Sprachen, herausgegeben von Bezenberger,
Göttingen 1877 ff.
Benveniste E., Origines de la formation des
noms en Indo-Européen, Paris 1935.
Benveniste E., Noms d'agent et noms d'action
en Indo-Européen, Paris 1948.
Berneker E., Slavisches etymologisches Wörter-
buch, Band I, Band II, Heft 1, Heidelberg
1908—1913.
v. Blumenthal A., Hesych-Studien, Stuttgart
1930.
Boisacq E., Dictionnaire étymologique de la
langue grecque, Paris-Heidelberg 1916
(3. Auflage 1938).
Bonfante G., I dialetti indoeuropei, Annali del
R. Istituto Orientale di Napoli, IV (1931),
p. 69—185.
Brückner A., Słownik etymologiczny języka
polskiego, Krakau 1927.
Brugmann Grdr. = Brugmann K., Grundriß der
vergleichenden Grammatik der indogerman-
ischen Sprachen, I, II, 1—3, 2. Auflage,
Straßburg 1897—1916.
BSL = Bulletin de la société de linguistique de
Paris, Paris 1868 ff.
Cahen M., Études sur le vocabulaire du Vieux-
Scandinavie, Paris 1921.
Chantraine P., La formation des noms en Grec
ancien, Paris 1933.
Cuny, Recherches = Recherches sur le vocalisme,
le consonantisme et la formation des rac-
ines en «Nostratique», ancêtre de l'Indo-
européen et du Chamito-Sémitique, Paris
1943.
DLZ = Deutsche Literaturzeitung, Berlin 1880 ff.
Ebert RL = M. Ebert, Reallexikon der Vorge-
schichte, 1—15, Berlin 1924—1932.
Emerita, Boletín de lingüística y filología clá-
sica, Madrid 1933 ff.
Ernout-Meillet³ = A. Ernout — A. Meillet, Dic-
tionnaire étymologique de la langue latine,
3me édition, Paris 1951.
Essabal P., Die armenische Sprache im Spiegel
des Volksglaubens, Habilitations-Schrift,
Wien 1944, Maschinschrift.
Feist³ = S. Feist, Vergleichendes Wörterbuch der
gotischen Sprache, 3. Auflage, Leiden 1939.
Festschrift für W. Streitberg „Stand und Auf-
gaben der Sprachwissenschaft“, Heidelberg
1924,

Fick Wb⁴ = August Fick, Vergleichendes Wörter-
buch der indogermanischen Sprachen,
4. Auflage, Band I—III, Göttingen 1890—
1909.
Fraenkel E., Die baltischen Sprachen, Heidel-
berg 1950.
Frisk Hj., Etyma Armeniaca, Göteborgs Hög-
skolas Årsskrift 50 (1944), 1, p. 5—36.
Frisk Hj., Suffixales th im Indogermanischen,
Göteborgs Högskolas Årsskrift 42, 2 (1936),
p. 26—37 (über das Armenische).
GGA = Göttingische Gelehrte Anzeigen.
GGN = Nachrichten von der Gesellschaft der
Wissenschaften zu Göttingen.
GI = Glotta, Zeitschrift für griechische und latei-
nische Sprache, herausg. von P. Kretschmer,
Göttingen 1909 ff.
Güntert H., Ursprung der Germanen, Heidel-
berg 1934.
Handes Amsoreay, Zeitschrift der Mechitharisten-
Kongregation, Wien 1887 ff.
Havers, Sprachtabu = W. Havers, Neuere Litera-
tur zum Sprachtabu, Wien 1946 (Akad. Wiss.
Wien, phil.-hist. Klasse, Sbb. 223, Bd. 5.
Abh.).
Havers, u-Element = W. Havers, Zur Entstehung
eines sog. sakralen u-Elementes in den idg.
Sprachen (Anzeiger d. Österreich. Akad.
Wiss., phil.-hist. Kl., Jg. 1947, Nr. 15),
Wien 1947.
Hirt-Festschrift = Germanen und Indogermanen.
Festschrift für Hermann Hirt, 2 Bände, Hei-
delberg 1936.
Hofmann J. B., Etymologisches Wörterbuch des
Griechischen. München 1950.
Hübschmann AG I = H. Hübschmann, Arme-
nische Grammatik, I. Teil: Armenische Ety-
mologie, Leipzig 1897.
Huschardzan, Festschrift aus Anlaß des 100jäh-
rigen Bestandes der Mechitharisten-Kon-
gregation in Wien (1811—1911), Wien 1911/
12 (cf. IJ I (1913), p. 78 f.).
IJ = Indogermanisches Jahrbuch, Straßburg,
bzw. Berlin 1914 ff.
JAOS = Journal of the American Oriental So-
ciety, Boston 1849 ff.
Kluge¹¹ = Fr. Kluge, Etymologisches Wörterbuch
der deutschen Sprache, 11. Aufl., bearbeitet
von W. Krause und A. Götze, Berlin 1934.
Kretschmer P., Einleitung in die Geschichte der
griechischen Sprache, Göttingen 1896.
KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachfor-
schung, herausgegeben von A. Kuhn usw.,
Berlin und Gütersloh 1852 ff.
Lg = Language. Journal of the Linguistic Society
of America, Baltimore 1925 ff.
Liddell-Scott = H. G. Liddell and R. Scott, A
Greek-English Lexicon, Oxford 1925 ff.
Lidén A St = E. Lidén, Armenische Studien,
Göteborg 1906.
Lidén, Armeniaca, Donum natalicium Oscari von
Sydow oblatum, Göteborgs Högskolas Års-
skrift 39, 2 (1933), p. 41—56.
Lidén E., Studien zur altindischen und verglei-
chenden Sprachgeschichte, Uppsala 1897.
Lingua, International Review of General Lin-
guistics, Haarlem 1949 ff.
Meillet, Esquisse² = A. Meillet, Esquisse d'une
grammaire comparée de l'arménien clas-
sique, 2me édition, Vienne 1936.
Meillet, Introd. = A. Meillet, Introduction à
l'étude comparative des langues indo-euro-
péennes, 8me édition, Paris 1937.

Meillet A., Les dialectes indo-européens, Paris
1908 (2me édition, 1922).
Meyer G., Etymologisches Wörterbuch der alba-
nischen Sprache, Straßburg 1891.
Mélanges offerts à Charles Andler, Straßburg
1924.
Mélanges Pedersen = Mélanges linguistiques of-
ferts à Holger Pedersen, Kopenhagen 1937.
MSL = Mémoires de la société de linguistique de
Paris. Paris 1868 ff.
NTS = Norsk tidsskrift for sprogvidenskap. Oslo
1928 ff.
Osthoff H., Etymologische Parerga I, Leipzig
1909.
von Patrubány L., Sprachwissenschaftliche Ab-
handlungen I, Budapest 1897.
Pedersen H., Vergleichende Grammatik der kel-
tischen Sprachen, Göttingen 1909—1913,
2 Bände.
Pedersen H., Hittitisch und die anderen indo-
europäischen Sprachen, Kopenhagen 1938.
PBB = Beiträge zur Geschichte der deutschen
Sprache und Literatur, hg. von Paul und
Braune. Halle 1874 ff.
Persson P., Beiträge zur indogermanischen
Wortforschung, 2 Bände, Uppsala 1910—1912.
Pettersson H., Arische und armenische Studien,
Lund 1920.
Pettersson H., Studien über die indogermanische
Heteroklisis, Lund 1921.
Pettersson H., Etymologische Miscellen, Lund
1923.
Pokorny J., Die Stellung des Tocharischen im
Kreise der indogermanischen Sprachen. Be-
richte des Forschungs-Institutes für Osten
und Orient, III, Wien 1923, p. 24 ff.
Pokorny J., Indogermanisches etymologisches
Wörterbuch, Bern 1948 ff.
RÉTArm = Revue des études arméniennes, Paris
1920 ff.
REIE, Revue des études indo-européennes, Bu-
karest 1938 ff.
RHA = Revue hittite et asianique. Paris 1930 ff.
RPh = Revue de philologie..., Paris 1927 ff.
RhM = Rheinisches Museum für Philologie, Bonn
1833 ff.
RIGI = Rivista indo-greco-italica, Neapel 1917 ff.
Schmidt J., Die Pluralbildungen der indogerman-
ischen Neutra, Weimar 1889.
Schrader RL² = O. Schrader, Reallexikon der
indogermanischen Altertumskunde, 2. Aufl.
von Nehring, Berlin 1917—1928.
Schulze W., Kleine Schriften, Göttingen 1933.
Schwyzer E., Griechische Grammatik, 1. Band,
München 1939.
Solmsen F., Beiträge zur griechischen Wortfor-
schung, I, Straßburg 1909.
Sommer F., Handbuch der lateinischen Laut-
und Formenlehre, 2./3. Auflage, Heidelberg
1914.
Specht, Ursprung = Fr. Specht, Der Ursprung der
indogermanischen Deklination, Göttingen
1944.
Specht Fr., Die Ausbreitung der Indogermanen,
Berlin 1944 (Preußische Akademie der Wis-
senschaften, Vorträge u. Schriften. Heft 20).
Studi Etruschi, Florenz 1927 ff.
Studie Linguistica, Lund-Kopenhagen 1947 ff.
Symbolae grammaticae in honorem J. Rozwa-
dowski, I/II, Krakau 1927/28.
Trautmann R., Baltisch-slavisches Wörterbuch,
Göttingen 1923.
Van Windekens A. J., Lexique étymologique des
dialectes tokhariens, Louvain 1941 (Bibl. du
Muséon, vol. 11).